

Hynninen, N., I. Herneaho, E. Sippola, J. Isosävi & M. Yang (toim.) 2023. Kieli ja osallisuus – Språk och delaktighet – Language and participation. AFinLAn vuosikirja 2023. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja n:o 80. Jyväskylä. s. 300–317.

Simo Määttä
Helsingin yliopisto

Diskursiivinen ja ideologinen osallisuus – esimerkkinä tulkatut asioimistilanteet ja verkon keskustelupalstat

Nostot

- Kielellisen osallisuuden määrittely riippuu muun muassa siitä, kuinka tarkastelussa mukana olevat käsitteet kuten diskurssi ja ideologia määritellään.
- Kielellisen osallisuuden objektiivinen tarkastelu on haaste soveltavalle kielitieteelle.
- Asioimistulkkaus ei välttämättä takaa kielellistä osallistumista, kun vallitsevat kieli-ideologiat ja viranomaisdiskurssit estävät sen.
- Verkon maahanmuuttokeskustelussa osallisuuden takaavat jaetut ideologiat, eikä muunmielisiä usein halutakaan mukaan keskusteluun.

Tiivistelmä

Tässä kirjoituksessa käsitellään osallisuutta diskurssin ja ideologian näkökulmasta. Johdannossa tarkastellaan osallisuutta valikoiduissa diskurssin ja ideologian määritelmässä ja tarkennetaan, millä tavalla käsitteitä sovelletaan analysoiduissa esimerkeissä. Analyysissa eritellään ensin diskursiivista ja ideologista osallisuutta raportoinnin diskurssin ja yksinkertaistavien kieli-ideologioiden luonnehtimissa asioimis- ja oikeustulkkaustilanteissa. Analyysin toisessa osassa tarkastelun kohteena ovat verkon keskustelupalstojen arkidiskurssia edustavat esimerkit, joissa materialisoituvat muukalaisvihamieliset maahanmuuttoideologiat. Loppuluvussa kootaan yhteen analyysin tulokset ja pohditaan diskursiivisen ja ideologisen osallisuuden tutkimukseen liittyviä haasteita.

Asiasanat: diskurssi, ideologia, osallisuus, maahanmuutto

Abstract

This article approaches linguistic participation from the point of view of discourse and ideology through examples from interpreter-mediated encounters and internet discussion boards. The introduction examines how participation is conceptualized in a sample of definitions of discourse and ideology and specifies the ways in which these concepts are applied in the analysis of subsequent data examples. The analysis is divided into two parts. First, participation in discourse and ideology is examined in interpreter-mediated encounters dominated by the discourse of reporting and monolithic and monolingual language ideologies. Second, examples from internet forums illustrate the materialization of xenophobic immigration ideologies in everyday discourse. The article concludes with a summary of the analysis and a discussion of the challenges related to the analysis of discursive and ideological participation.

Keywords: discourse, ideology, participation, migration

1 Johdanto

Kielellinen osallisuus vaikuttaa harhaanjohtavasti helpolta käsitteeltä, koska käsitettä kuvaavan sanan merkitys avautuu arkikielessä helposti: yksilö tai ryhmä joko osallistuu tai ei osallistu vuorovaikutustilanteeseen, yksilöllä tai ryhmällä joko on tai ei ole tilanteessa ja yhteisössä tarvittavia valmiuksia kielelliseen osallistumiseen. Tieteellisessä tutkimuksessa käsite on kuitenkin kompleksinen (ks. esim. Hippi 2020). Toisaalta, kun osallisuutta tarkastellaan yhteydessä soveltavan kielentutkimuksen abstrakteihin käsitteisiin, voi tarkastelu auttaa avaamaan niiden eri ulottuvuuksia.

Tarkastelen tässä kirjoituksessa osallisuutta diskurssin ja ideologian näkökulmasta ja pohdin käsittelyn perusteella muun muassa sitä, kuinka näille moniselitteisille käsitteille annetut määritelmät heijastuvat myös jo sinänsä moniselitteiseen osallisuuden määritelmään, niin että osallisuuden arviointi on viime kädessä aina subjektiivista.

Käsillä olevaa johdantolukua seuraavassa luvussa tutkistelen muutamia tunnetuimpia diskurssin ja ideologian määritelmiä ja esitän tässä kirjoituksessa käytetyn diskurssin ja ideologian määritelmän, mukaan lukien käsitykseni diskurssin ja ideologian eroista ja yhteyksistä.

Luvuissa 3 ja 4 erittelen kielenkäytön erityispiirteitä maahanmuuttoon liittyvässä tulkkaustoiminnassa ja verkon maahanmuuttokeskustelussa esimerkkien avulla. Analysoidut esimerkit liittyvät maahanmuuttoteemaan kielenkäytön näkökulmasta, joskin eri tavoin: tulkkaustoiminnassa (luku 3) huomio kiinnittyy monikielisyteen ja yksilöiden kielellisten resurssien ja virkakielen väliseen ristiriitaan, kun taas verkkokeskusteluissa (luku 4) mielenkiinto kohdistuu siihen, kuinka maahanmuuttajia nimitetään ja kuinka heistä puhutaan. Maahanmuuttajat osallistuvat tulkkaustilanteisiin fyysisesti, vuorovaikutukseen osallistujina, kun taas verkkokeskusteluissa he ovat useimmiten puheenaiheena ilman, että he itse osallistuisivat heitä koskevaan puheeseen. Esimerkkitapausten valinnan taustalla on toki sekin, että olen tutkinut molempia kielenkäyttötilanteita nimenomaan diskurssin ja ideologian näkökulmasta.

Luvussa 3 tarkastelen siis, kuinka asioimis- ja oikeustulkkaustilanteita luonnehtivat yksinkertaistavat, monoliittiset ja yksikielisyttä korostavat kieli-ideologiat, jotka kätkevät kielten, kielimuotojen ja kielenkäytön kompleksisuuden (Eades 2010: 251–256). Diskurssin osalta näissä vuorovaikutustilanteissa korostuu lähes kaikelle institutionaaliselle kielenkäytölle luonteenomainen raportointi (ks. mm. Tiirilä 2007: 56–75). Analyysissäni katson raportoinnin kiteytyvän eri institutionaalisia kielenkäyttötilanteita yleisesti hallitsevaksi *raportoinnin diskurssiksi*, joka korostaa kirjoitettujen tekstien roolia tilanteessa: tilanne perustuu sekä eri hallinnollisia diskursseja edustaviin yleisiin kirjallisiin teksteihin että kyseisen tapauksen yhteydessä aiemmin laadittuihin kirjallisiin raportteihin, ja siinä luodaan kirjallista tekstiä, raporttia. Raportoinnin diskurssi hallitsee lähes kaikkia tilanteita, joissa tarvitaan asioimis- tai oikeustulkkausta (Määttä 2015), ja se estää viranomaisen edustajan täysimittaista osallistumista tilanteeseen, koska raportointi vie niin suuren osan virkailijan ajasta ja huomiosta. Asiakkaalle tulee tällöin helposti vaikutelma, että viranomainen ei ole kiinnostunut hänen asiastaan.

Luvussa 4 taas tutkistelen tapaa, jolla *jokapäiväisen vuorovaikutuksen arkidiskurssissa* (Maingueneau 1991: 21; Pascale 2019) käsitellään maahanmuuttoa ja kuinka muukalaisvihamieliset maahanmuuttoideologiat materialisoituvat verkon arkidiskurssissa. Arkidiskurssi ei liity mihinkään erityiseen sosiaaliseen toimintaan tai instituutioon, ja paikallistankin sen abstraktiksi olinpaikaksi diskurssienvälisen, interdiskursiivisen tilan, jossa tarkemmin määrittyneet diskurssit ja diskursiiviset muodostelmat limittyvät ja ammentavat toisistaan aineksia (Foucault 2005 [1969]: 48, 130–131, 206, 208, 224; Culioli, Fuchs & Pêcheux 1970: 7; Courtine 1981: 54; Simpson 1993: 6; Charaudeau 2006). Arkidiskurssin on esitetty olevan erityisen tärkeä ideologioiden luonnollistaja: uskomukset muuttuvat siinä faktoiksi (Simpson 1993: 5–6).

Loppuluvussa kokoan yhteen analyysin tuloksia ja päätän kirjoitukseni pohtimalla osallistumisen tutkimukseen liittyviä haasteita.

2 Diskurssin ja ideologian määritelmiä osallisuuden näkökulmasta

Diskurssin kuvauksista tunnetuimpia ovat Michel Foucault'n kirjoituksissa esiintyvät määritelmät. Foucault määritteli diskurssin ja siihen liittyvät käsitteet kuten diskurssiivisen muodostelman ja diskurssienvälisyyden (interdiskursiivisuuden) monin eri tavoin, mutta ehkä merkittävimmät määritelmät löytyvät *Tiedon arkeologiasta*, joka julkaistiin Ranskassa vuonna 1969; suomennos on vuodelta 2005. Foucault'lle oli tärkeää ensinnäkin osoittaa, että diskurssia ei voi suoranaisesti rinnastaa kieleen ja että kielitieteen metodit eivät riitä diskurssin tutkimiseen. Foucault'n (2005: 33–41) mukaan diskurssi muodostaa systemaattisesti kohteet, joista siinä puhutaan tai joista se puhuu. Siten esimerkiksi lääketieteen tai luonnontieteen diskurssit ottavat piiriinsä tiettyjä objekteja ja nimeävät ne. Diskursseja *analysoitaessa* taas määritellään, miksi juuri tietty lausuma eikä mikään muu esiintyy tietyssä paikassa ja mistä positiosta tietty lausuma voidaan sanoa; esimerkiksi lausuma "Maapallo on litteä" ei kuulu samaan diskurssiin ennen Kopernikuksen aikaa ja sen jälkeen. Foucault'n teoriassa diskurssi näyttää siten entiteettinä, joka on yksilön ulkopuolella ja jolla on oma voimansa: diskurssilla on "raskas ja pelottava materiaalisuus" (Foucault 1971: 11; 1981: 52), ja diskurssi on sitä, "jonka puolesta ja jonka avulla taistellaan; valta, joka pyritään saamaan haltuun" (Foucault 1971: 12; 1981: 53).

Suomalaisessa tutkimuksessa esitetyistä diskurssin määritelmistä tunnetuimpia ovat Sari Pietikäisen ja Anne Mäntynen kirjassaan *Kurssi kohti diskurssia* esittämät ajatukset. Pietikäinen ja Mäntynen (2009: 49) toteavat, että funktionalistisen kielen tutkimuksen näkökulmasta diskurssin määritelmä on kaksijakoinen (ks. myös Gee 1999). Yhtäältä diskurssi tarkoittaa kieltä sosiaalisena käytänteenä tai kielenkäyttöä osana muita sosiaalisia käytänteitä. Tämä tulokulma on teoreettisempi, kun taas toisessa tulokulmassa diskurssi operationalisoituu teoreettis-analyttiseksi käsitteeksi ja työkaluksi, jonka avulla voidaan tarkastella merkitysten rakentumista. Tässä toisessa määritelmässä "diskurssit ovat [-] kielellisen, semioottisen ja sosiaalisen toiminnan tiivistymiä, jotka ovat suhteellisen kestäviä" ja "kielenkäyttäjyhteisön tunnistettavissa" (mts.). Diskurssit "ohjaavat resurssien käyttämistä sekä diskurssiivista toimintaa ja tulkintaa" (mts.). Näissä määritelmässä diskurssit ovat siis lähempänä yksilöitä: niiden vaikutukset näkyvät yhteisön ja yksilön elämässä, sillä ne ohjaavat toimintaa ja ne tunnistetaan yhteisöllisesti.

Siinä missä Michel Foucault on ollut tärkeimpiä diskurssintutkimuksen innoittajia, Louis Althusser on inspiroinut ideologian tutkimusta. Althusserin mukaan ideologia on osa yhteiskunnan päällysrakennetta (Althusser 1984 [1976]: 102) ja "ilmentää yksilöiden kuviteltua suhdetta olemassaolon todellisiin edellytyksiin" (mts. 118). Ideologia "kutsuu" subjektin olemassaoloon: se ""toimii" tai "työskentelee" "rekrytoimalla" tai "kutsumalla" subjekteja yksilöiden keskuudesta (se rekrytoi heidät kaikki), taikka "muuntaa" (kaikki) yksilöt subjekteiksi juuri tällä operaatiolla" (mts. 129). Althusser korostaa

myös ideologian materiaalista olemassaoloa (mts. 121), joka toteutuu instituutioissa ja niiden ”rituaaleissa ja käytännöissä” (mts. 139). Vaikka ideologia näyttäytyy tässä teoriassa aktiivisempänä kuin yksilö, ovat yksilöt siinä mielessä osallisia ideologiassa, että ideologioita ei Althusserin mukaan ole olemassa muutoin kuin ”subjektin kautta ja subjekteja varten”; käytäntöjen olemassaolo on samalla tavalla sidoksissa ideologiaan (mts. 126).

Pietikäisen ja Mäntysen (2009: 58) määritelmässä ideologia liittyy diskurssien väliseen suhteeseen: ”Yksi tapa nähdä diskurssien keskinäiset suhteet ja järjestykset sekä suhde tiedon rakentumiseen on ideologian käsite.” Toisaalta määritelmässä korostetaan tapaa, jolla tieto rakentuu diskursseissa: ”Ideologialla tarkoitetaan nimenomaan näkemystä ja uskomuksia maailmasta ja niistä muodostuvaa ajatusjärjestelmää, joka voi myös ohjata toimintatapoja” (mts.). Tässä määritelmässä yksilön ja ryhmän toimijuus näyttäytyy aktiivisempänä.

Sekä diskurssi että ideologia ovat monimerkityksellisiä käsitteitä, eikä saman tutkimustradition piirissä tai edes saman tutkijan eri teoksissa aina ole yhtenevää käsitystä siitä, mitä käsitteillä tarkoitetaan. Usein määritelmät ovat ristiriitaisia ja samankaltaisia ilmiöitä pidetään milloin diskurssiin, milloin ideologiaan kuuluvana. (Määttä & Hall 2022.) Nähdäkseni on silti tärkeää, että diskurssia ja ideologiaa voidaan tarkastella sekä erikseen että yhdessä ja kun niitä tarkastellaan yhdessä, on ne erotettava toisistaan ja määritettävä niiden keskinäinen suhde, jotta käsitteet voidaan operationalisoida uskottavasti.

Jäljempänä tässä kirjoituksessa analysoiduissa esimerkeissä tarkoitan diskurssilla tiettyyn sosiaaliseen toimintaan ja usein instituutioon liittyvää kielenkäyttöä ja muuta merkityksenantoa, joka erottuu muista diskursseista muun muassa järjestämällä piiriinsä tietynlaisia tekstejä, genrejä, nimeämiskäytäntöjä ja kiinnostuksen kohteita. Osallisuus diskurssissa tarkoittaa tällöin sitä, että yksilö tunnistaa diskurssiin kuuluvat semioottiset käytänteet ja osaa käyttää niitä – hän ymmärtää kielenkäyttötilanteen osallistujien roolit ja päämäärät, siinä mukana olevien tekstien roolin ja koko tilanteen päämäärän ja käyttää kieltä muiden osallistujien odottamalla tavalla. Tutkimuksen tehtävänä on muun muassa eritellä, onko kaikilla kielenkäyttötilanteen osallistujilla mahdollisuus tunnistaa ja hallita sen diskursiivisia käytänteitä.

Mitä tulee ideologiaan, on sitä hieman hankala käsitellä yhdessä Foucault’n ajattelusta innoituksensa saaneen diskurssikäsitteilyn kanssa, sillä Foucault vieroksui ideologian käsitettä eikä juuri käyttänyt sitä (Foucault 1980: 118; 1983: 211; Määttä & Pietikäinen 2014; Määttä 2022a: 30–32). Toisaalta Foucault’n diskurssikäsitteily on hyvin samankaltainen kuin Althusserin ja muiden 1960-luvulla Ranskassa vaikuttaneiden ajattelijoiden ideologiakäsitys, ja siten Foucault’n diskurssikäsitteily ja monet ideologiakäsitykset ovat pitkälti päällekkäisiä. Yhteydet Foucault’n diskurssikäsitteilyyn näkyvät esimerkiksi siinä, mitä Althusser (1984: 126) ajattelee käytännön ja ideologian suhteesta. Yksi tapa ratkaista ongelma on pitää ideologiaa abstraktimpana tasona, joka *ohjaa* ajattelua, uskomuksia ja tietyn diskurssin piirissä muodostuvien kohteiden

määrittymistä ja luonnetta sekä kohteisiin liittyviä asenteita. Yksilö ei välttämättä ole tietoinen tästä abstraktista tasosta.

Diskurssit ja ideologiat liittyvät toisiinsa myös siinä mielessä, että tietyt diskurssit ja ideologiat vetävät toisiaan puoleensa, ja ideologiat voivat materialisoitua diskurssissa. Kuten Paul Simpson (1993: 5–6) esittää, ideologiat voivat myös luonnollistua diskurssissa, jolloin niitä ei enää pidetä uskomuksina vaan totuutena. Tällöin ideologian tiedostamaton luonne korostuu, ja tutkimuksen tehtävänä on eritellä tapoja, joilla ideologiat ohjaavat diskurssissa tapahtuvaa merkityksenantoa.

Edellä esitetty kuvaus diskurssin ja ideologian suhteesta sopii erityisen hyvin kieltä koskeviin ideologioihin ja diskursseihin. Kieli-ideologioiden eli kielinäkemyksen teoretisointi ja analysointi lähti liikkeelle pohjoisamerikkalaisen kieliantropologian piirissä, ja ensimmäisiä määritelmiä on Michael Silversteinin (1979: 193) luonnehdinta, jonka mukaan kieli-ideologiat (engl. *linguistic ideologies*) ovat mitä tahansa uskomusten joukkoja, joiden avulla kielenkäyttäjät selittävät tai perustelevat havaitsemiaan kielerakenteita ja kielenkäyttöä. Myöhempää tutkimusta edustaa esimerkiksi Judith Irvine (1989: 255), joka määrittelee kieli-ideologiat (engl. *language ideologies*) kulttuurisiksi tai alakulttuurisiksi ajatusrakennelmiksi, jotka koskevat sosiaalisia ja kielellisiä suhteita ja niihin liittyviä moraalisia ja poliittisia intressejä, kun taas Susan Gal ja Kathryn Woolard (1995: 130) katsovat kieli-ideologioiden viittaavan kulttuurisiin käsityksiin kielen luonteesta, muodosta ja käyttötarkoituksesta. Suomalaista tutkimusta edustaa muun muassa Mäntysen ym. (2012: 325) teoretisointi, jonka mukaan kieli-ideologioiden tutkimuksessa ”tarkastellaan sitä, millaisia uskomuksia, arvostuksia, luokitteluja, neuvotteluja ja keskusteluja kysymykset kielestä herättävät.”

3 Raportoinnin diskurssi ja yksinkertaistavat kieli-ideologiat asioimis- ja oikeustulkkauksessa

Asioimis- ja oikeustulkkaus on yksilön ja yhteiskunnallisen instituution välisen vuorovaikutuksen käytänne, jota tarvitaan silloin, kun tilanteeseen osallistuu henkilö, joka ei hallitse lainkaan tai tarpeeksi viranomaisen tai muun julkisen palvelun tarjoajan käyttämää kieltä. Tulkkausta tapahtuu muun muassa terveydenhuollossa, sosiaalityössä, kouluissa ja päiväkodeissa, turvapaikkaprosessin eri vaiheissa, esitutkinnassa ja rikos-, riita- ja hakemusasioiden tuomioistuinkäsittelyissä.

Analysoin tässä luvussa esimerkkejä, jotka ovat lähtöisin omasta tulkkauspäiväkirjastani. Pidän päiväkirjaa 2010-luvulla toimiessani freelancer-asioimis- ja oikeustulkkinä ja kirjasin siihen tulkkaustilanteissa esiin tulleita kielellisiä ongelmia saadakseni niistä anekdoottisia todisteita. Päiväkirjamerkintöjä kertyi puolentoista vuoden aikana 75 (yli 10 000 sanaa). Aineisto on epätavallista siinä mielessä, että olen itse osallinen tapahtumissa, eikä aineisto siten täytä tieteellisen neutraaliuden vaatimuksia. Toisaalta olen tulkkinä päässyt mukaan tilanteisiin, joista olisi hyvin vaikea saada muunlaista,

autenttista tutkimusaineistoa – nykyisten tiukentuneiden tutkimuslupakäytäntöjen takia tämä voisi olla jopa mahdotonta. Esimerkit ovatkin hyvin havainnollisia, sillä niissä kerrotaan tulkkaustilanteisiin liittyvistä ongelmista, joiden taustalta löytyy muun muassa kielellisen ja diskursiivisen osallisuuden eroja ja kieli-ideologioita. Aineiston osia on analysoitu eri näkökulmista aiemmissa kirjoituksissa (Määttä 2020, 2022b).

Havainnollistamisen kannalta epäolennaiset ja osallistujia yksilöivät sanat ja tekstijaksot on poistettu esimerkeistä. Poistetut tekstijaksot on merkitty hakasulkeiden sisään sijoitetulla kolmella yhdysmerkillä ([---]), poistetut yksittäiset sanat yhdellä hakasulkujen sisään sijoitetulla yhdysmerkillä ([-]). Alkuperäisissä, nopeasti kirjoitetuissa merkinnöissä olleet lyhenteet on kirjattu auki lukemisen helpottamiseksi; tarkemman analyysin kohteena olevat sanat ja ilmaisut on lihavoitu. Kaikissa esimerkeissä henkilölle tulkitaan kielellä, jota hän ei osaa kovin hyvin, mikä on tavanomaista muun muassa silloin, kun tulkki ja vieraskielinen asiakas kommunikoivat ranskaksi tai englanniksi (Määttä 2020: 255–259). Käsittelen laajimmin esimerkkiä (1), koska monet siinä esiintyvät ilmiöt toistuvat esimerkeissä (2) ja (3).

Ensimmäinen esimerkki koskee nopeutetulla menettelyllä suoritettua, kaksiosaista turvapaikkapuhuttelua. Tuohon aikaan (vuoteen 2017 saakka) puhuttelut jakaantui-
vat vielä kahteen osaan, joista ensimmäisen suoritti poliisin tai Rajavartiolaitoksen viranhaltija. Esimerkissä on käynnissä puhuttelun ensimmäinen osa, jossa selvitetään turvapaikanhakijan henkilöyyttä, maahantuloreittiä ja tiivistetysti myös syitä, miksi hän hakee turvapaikkaa. Esimerkissä olevat ranskankieliset lauseet on käännetty alempana analyysin yhteydessä.

- (1) [---] Äidinkielikysymyksessä ongelmia, ei ymmärrä, sanon ”la langue que vous parliez quand vous étiez enfant”. Kysyy: ”Le patois ?”. sanoo kieleksi [-], kirjoitusasua ei tarkisteta.

[---]

Kun kerrotaan pitkä luettelo ”seikoista, joiden perusteella voidaan päättää käsitellä turvapaikkahakemus toisessa maassa”, ei tunnu **ymmärtävän**. Seikkoja on n. 7–8, ja niissä mainitaan mm. Schengen, jonka käännän ”Europe”.

[---] Lopun ”Miten suhtautuisit **käännyttämiseen** ja mahdolliseen **maahantulo-kieltoon**” -kysymykset **taas** vaikeita kääntää **ymmärrettävästi**. [---]

Konkreettinen kielellinen osallisuus tässä kuten lähes missä tahansa asioimis- ja oikeus-tulkkaustilanteessa ei toteudu kaikille tilanteessa mukana oleville henkilöille samalla tavalla. Viranomaisen edustajalla on suurin auktoriteetti, ja hän koordinoi tilannetta muun muassa kysyen kysymyksiä. Hänen osallisuuttaan vähentää huomattavasti se, että hän myös raportoi eli kirjoittaa pöytäkirjaa samalla kun esittää kysymyksiä¹.

1 Tällaista asetelmaa kuvaavat hyvin Eeva Puumalan, Riitta Ylikomin ja Hanna-Leena Ristimäen (2017) turvapaikkapuhuttelua koskevassa artikkelissa esitetyt ruutukaappaukset.

Puhuttelupöytäkirjan muoto on ennalta määrätty, ja siinä on suoraan lainsäädännöstä lähtöisin olevia osia. Näitä on erityisesti puhuttelun alussa, jossa kerrotaan puhuttelutavan oikeuksista ja velvollisuuksista.

Turvapaikkapuhutteluissa ja muissa asioimis- ja oikeustulkkauksilanteissa viranomaisella on useimmiten pääsy puhutteltavan kertomaan vain tulkin kautta. Puhutteltavan osallisuus taas riippuu lähes täysin tulkista, joka on kielellisesti osallisena kaikkein eniten siinä mielessä, että hän ymmärtää sekä viranomaisen että vieraskielisen puhutteltavan kieltä. Toisaalta hänen on keskityttävä paitsi kuuntelemiseen myös tulkkaukseen, eikä hän voi kokonaisvaltaisesti seurata tilannetta. Myös tulkki joutuu useimmiten tekemään muistiinpanoja tulkkauksen tueksi, varsinkin jos puheenvuorot ovat pitkiä ja jos niissä on paljon yksityiskohtia kuten lukuja, nimiä tai tapahtumaketjuja.

Esimerkin ensimmäisessä kappaleessa on kieli-ideologioiden kannalta mielenkiintoinen osio: hakija ei ymmärrä kysymystä, mikä on hänen äidinkieltensä. Tarkkoja syitä tähän ei voi aineiston perusteella tietää. Tulkki toimii tässä ammattisäännöstön (SKTL ym. 2021) vastaisesti selittämällä kysymyksen omatoimisesti sen sijaan, että antaisi puhuttelijan tehdä sen: tulkki kysyy, mikä oli kieli, jota hakija puhui lapsena: *La langue que vous parliez quand vous étiez enfant*, 'Kieli, jota puhuitte lapsena'. Tähän hakija vastaa kysymyksellä *Le patois?*, 'Murreko?'. Hän ei siis pidä kyseistä kieltä varsinaisesti kielenä, vaan murteena. Ranskan kielen sana *patois* on hyvin negatiivissävytteinen; muun muassa Ranskan vallankumouksen aikana julkaistuissa kielipoliittisissa raporteissa sana viittaa kaikkiin Ranskan alueella puhuttuihin kieliin ja murteisiin, jotka eivät siis olleet "oikeaa" kieltä toisin kuin ylempien sosiaaliluokkien Pariisissa puhuma ranska (ks. esim. Grégoire 1794). Nykykielessä sanalla viitataan erityisesti syrjäisissä maaseudun kolkissa käytettyyn puheenparteen, joka on jopa murrettakin "rajoittuneempaa" (TLFi 2004, s.v. *patois*). Hakija näyttää siis sisäistäneen kolonialismin mukanaan tuoman kieli-ideologian, jonka mukaan ranskan kieli on universaali ja parempi kuin mikään muu, eivätkä paikalliset kielet ole edes kieliä. Hakijan kannalta huolestuttava seikka tilanteessa on se, ettei hänen lopulta mainitsemansa, Suomessa hyvin heikosti tunnetun kielen kirjoitusasua tarkisteta. Jos päätöksentekijä ei löydä luettelostaan kieltä tässä kirjoitusasussa, se voi vaikuttaa hakemuksen uskottavuuteen.

Toisessa ja kolmannessa kappaleessa siirrytään diskursiivisiin ongelmiin. Jos hakija ei hallitse raportoinnin diskurssia ja siihen interdiskursiivisesti liittyviä lain, hallinnon ja maahanmuuttopolitiikan diskursseja, on hänen vaikea tuntea osallisuutta häntä itseään koskevissa prosesseissa, joita virasto hallinnoi. Selvimmin raportoinnin diskurssi ja siinä elävä virkakieli näkyy sanoissa, tässä tapauksessa maahanmuuttolainsäädännöstä peräisin olevissa sanoissa *käännyttäminen* ja *maahantulokielto*. Niissä tekeminen, jonka prototyyppillinen ilmaisumuoto on verbi, on nominalisoitu substantiiviksi, ja erityisesti *käännyttäminen* avautuu vaikeasti lakia tuntemattomalle henkilölle. Ongelmat kertautuvat moninkertaisina, kun käsitteitä ruvetaan kääntämään, ja päiväkirjamerkin *taas*-adverbi osoittaa, että kyseisten sanojen kääntäminen on ollut hankalaa myös aiemmissa tulkkauksilanteissa. Kolmas ongelma-sana on *Schengen*, jonka tulkki tässä

kääntää *Euroopaksi*. Tällaiset sanat tulevat suulliseen puhutteluun intertekstuaalisesti laeista, asetuksista ja viranomaisohjeista, joiden perusteella määritellään puhuttelussa kysyttävät asiat. Puhuttelussa hakijan odotetaan hallitsevan nämä käsitteet, jolloin syntyy kuilu viestintätilanteessa oletettujen kielellisten ja viestinnällisten valmiuksien ja todellisten valmiuksien välillä (Maryns & Blommaert 2002). Tulkin huomiota siitä, että asiakas ei mahdollisesti tai ilmeisesti ymmärrä, kuvastavatkin tulkin huolta asiakkaan kielellisestä ja diskursiivisesta osallisuudesta.

Toisessa esimerkissä henkilö on tullut sosiaalityöntekijän luo maahanmuuttajien sosiaaliyksikköön, koska hän on saanut paikkakunnalta kuntapaikan saatuaan ensin myönteisen turvapaikkapäätöksen tai kansainvälisen suojelun päätöksen jollakin muulla perusteella. Tunnin aikana käydään läpi suuri määrä hakemuksia, avustuksia ja niihin liittyviä toimia.

- (2) [---] Käydään läpi **vastaanottotuen muuttuminen toimeentulotueksi, suostumus tietojen lähettämiseksi TE-toimistoon** ja sinne tuleva **ajanvaraus ja kotoutus-suunnitelmien tekeminen** siellä (kysymyksiä opiskelusta vs. työstä), [alueen] **sosiaalitoimiston** osoite, josta haettava rahat, koska ei ole vielä pankkitiliä, **Kelassa** käynti **asumistuen ja lapsilisän** hakemiseksi, vuokran suuruus ja osuus, jonka **maahanmuuttoyksikkö** maksaa, epähuomiossa kaksi kertaa tehty **kotivakuutus, kertaluontoinen muuttoavustus**.

Kaikki **paperit ja avustusten nimet ja laskentakaavat** tuntuvat menevän sekaisin, selitetään monta kertaa [---].

Niin ja täytetään myös **toimeentulotukihakemus**, kehoitetaan käymään **maistraatissa** ja kerrotaan ensi ja seuraavan viikon infoista, joihin on tultava. [---]

Esimerkki havainnollistaa sitä, kuinka viranomaiskoneisto ja sen tuottamat käsitteet ja sanat hankaloittavat asioimistilannetta ja aiheuttavat tulkkausongelmia. Suomenkieliselle henkilölle, joka on asunut pitkään Suomessa, suuri osa esimerkissä lihavoiduista termeistä on tuttuja, mutta niiden tulkkaaminen on haastavaa, koska muissa kielissä ei ole täysin vastaavia käsitteitä, eikä standardisoituja käännösvastineita ole. Se, että kommunikointikieli ei ole asiakkaan vahvin kieli tai kieli, jonka avulla hän parhaiten selviäisi tällaisesta tilanteesta, pahentaa ongelmaa. Siksi asiakkaan kielellinen osallisuus jää hyvin vajavaiseksi, vaikka hänellä on tulkki. Tällaisessa tilanteessa on mahdotonta olla osallisena viraston diskurssissa, jossa jälleen korostuu sitä ylempää määrittävää raportoinnin diskurssi: kielenkäyttö perustuu kirjallisiin teksteihin, ja asioinnin tavoitteena on paitsi kirjaaminen myös asiakkaan aktivoiminen käsittelemään itseään koskevia raportteja ja lomakkeita itsenäisesti.

Asiakkaalta odotetun viestintävalmiuden ja hänen todellisten valmiuksien välisen kuilun lisäksi tapaus havainnollistaa yksinkertaistavaa kieli-ideologiaa. Viranomaisviestinnän lähtökohta on, että kaikilla Suomen asukkailla on yhtäläiset

kielelliset ja diskursiiviset taidot, ja että nämä taidot ja ylipäätään kaikki kielenkäyttöön liittyvät piirteet esiintyvät samanlaisina myös muissa kielissä. Yksinkertaistavaan kielideologiaan liittyy myös yksioikoinen ajatus tulkkauksesta, kääntämisestä ja muusta kielityöstä. Ajatus on, että viesti saadaan perille myös suomea taitamattomalle, kunhan mukaan otetaan tulkki tai kääntäjä, joka konemaisesti tuottaa oikeat vastineet – joiden oletetaan löytyvän kielestä kuin kielestä ja joiden distribuutio ja avautuvuus on samanlainen kuin Suomen kansalliskielissä ja niitä puhuvien henkilöiden keskuudessa.

Tulkkauspäiväkirjassa on runsaasti merkintöjä siitä, kuinka vaikeat viranomaistermit aiheuttavat tulkkausongelmia. Seuraavassa esimerkissä asiakkaalle tarjottu apu ja tieto eivät täsmää hänen diskursiivisten valmiuksiensa kanssa, sillä häneltä puuttuu olennainen kielellinen valmius eli luku- ja kirjoitustaito. Merkintä koskee niin sanottua alkuinfoa, jossa kuntapaikan saaneille turvapaikanhakijoille kerrotaan sosiaalityön palveluista. Kuten edellinen esimerkki, tämä esimerkki on ajalta ennen vuotta 2017, jolloin kunnat vielä olivat kokonaan vastuussa toimeentulotukihakemusten käsittelemisestä; nykyään perustoimeentulotukiasiat käsitellään Kelassa.

- (3) [---] Toisella tunnilla aletaan täyttää **toimeentulotukihakulomaketta**. Asiakas sanoo, että nämä asiat on käyty läpi moneen kertaan, mutta hän **ei vielääkään ymmärrä mitään**. Jaetaan myös **toimeentuloesitteet**. Asiakas [---] pyytää minua kirjoittamaan lomakkeeseen oikeisiin kohtiin asiat. Ei esimerkiksi tiedä, mikä on **sosiaaliturvatunnus**. Lopulta käy ilmi, ettei osaa [-] kirjoittaa muuta kuin nimensä (ja ehkä jotain muuta) [---].

Kysyn [sosiaalityöntekijältä], mitä siis tehdään, jos ei osaa kirjoittaa. [---] [sosiaalityöntekijä]. sanoo, että **oma sosiaalityöntekijä tai -ohjaaja** täyttää lomakkeen asiakkaan kanssa. Tämä **erittäin vaikea selittää asiakkaalle**. Kaivelee papereitaan: onko jo annettu aika sosiaalityöntekijälle?

[---] Tilanne kokonaisuudessaan tietysti hullu: käydään läpi kirjallisia tekstejä ja täytetään lomaketta, eikä ihminen tajua mitään.

Infotilaisuus oli rakennettu niin, että sosiaaliturvan yleisen esittelyn jälkeen asiakkaille jaettiin eri kielille käännetty esitteet, joissa kerrottiin toimeentulotuesta. Tämän jälkeen asiakkaat ”osallistettiin” kirjaajiksi laittamalla heidät täyttämään toimeentulotukihakemuslomake. Paikalla oli monien eri kielten puhujia ja lukuisia tulkkeja.

Esimerkissä asiakas pyytää tulkkia täyttämään lomakkeen, vaikka tulkin ei ammattisäännöstön (SKTL ym. 2021) mukaan kuuluisi sitä tehdä, ja käy ilmi, että asiakas on luku- ja kirjoitustaidoton. Hän ei myöskään tiedä, mikä on sosiaaliturvatunnus, ja sosiaalityöntekijän ja sosiaaliohjaajan välisen eron selittäminen on myös erittäin vaikeaa – ongelma kärjistyy senkin takia, että kommunikaation kielenä on kieli, jota asiakas ei osaa kovin hyvin.

Osallisuuden kannalta on ongelmallista, että henkilö ilmoittaa jo lukuisia kertoja saaneensa toimeentulotukea koskevaa tietoa, mutta ei silti ymmärrä asiaa. Yhtenä syynä tähän on luultavasti se, ettei hänellä ole pääsyä kirjoitettuun tekstiin ja siihen liittyviin diskursiivisiin käytänteisiin kuten raportointiin. Siksi esimerkissä (2) esiintuodut yksinkertaistavasta kieli-ideologiasta ja oletettujen ja todellisten kielellisdiskursiivisten valmiuksien välisestä kuilusta johtuvat ongelmat kärjistyvät tässä esimerkissä äärimmilleen.

4 Maahanmuuttoa koskevien verkkokeskustelujen arkidiskurssi ja siinä materialisoitua muukalaisvastainen ideologia

Tässä osiossa analysoimani esimerkit ovat peräisin Suomi-24-keskustelupalstalta ja ranskankielisistä YouTube-keskusteluista. Keskityn esimerkeissä siihen, kuinka viestien kirjoittajat asemoivat itsensä suhteessa ideologioihin. Analyysin kannalta olennaimmat sanat on lihavoitu, ja hakasulkeissa olevat yhdysmerkit vastaavat poistettuja sanoja kuten edellisessä osiossa käsitellyissä esimerkeissä; tämän osion esimerkeissä poistettu sana voi olla myös erityisen negatiivinen ja alatyylinen sana, joka ei ole analyysin kannalta olennainen. Ranskankielisten esimerkkien suomennos esitetään esimerkin alapuolella kursivoituna; esimerkkien normista poikkeavaa kieliasua ja typografiaa ei ole muutettu. Kirjoittajien nimimerkkejä ei ole otettu mukaan analyysiin tilanpuutteen takia. Analysoidut esimerkit ovat irrallisia; keskustelujen tarkempia piirteitä ja konteksteja on selitetty tarkemmin aiemmin laadituissa kirjoituksissa (Määttä, Suomalainen & Tuomarla 2020, 2021; Määttä 2023).

Ensimmäiset neljä esimerkkiä havainnollistavat tapoja, joilla keskustelun aihe eli maahanmuuttajat nimitään verkkokeskusteluissa. Osallisuuden kannalta on huomattavaa, että kirjoittaja on vain implisiittisesti läsnä näissä lausumissa – vaikka hän toki on lausuman takana nimimerkillään ja osallistuu siten verkkokeskustelun arkidiskurssiin aktiivisena yksilönä. Muut keskustelijat ovat implisiittisesti mukana, sillä lausumat kertovat teoista, tapahtumista ja tiloista useimmiten kategorisen väitelauseen muodossa, niin että muut osallistujat voivat katsoa jakavansa samat ennako-oletukset ja saman maahanmuuttoideologian.

(4) Heitetään **musulit** ulos Euroopasta viimeistään 2018!

(5) **Musu** ei madu kuin [-]...

(6) [-] **tulijataustaiset** naiset syyttävät suomalaisia neuvoloita [---].

(7) Tant qu'on laissera **les racailles de cité** impunies, rien ne changera.

Niin kauan kuin ongelmalähiöiden nuorisorikolliset jätetään rankaisematta, mikään ei muutu.

Esimerkit 4–6 edustavat tämäntyyppisissä keskusteluissa melko tavallista ilmiötä eli uudissanojen luomista. Yhtenä syynä uudissanoihin voi olla moderoinnin kiertäminen, sillä automaattinen moderointi on usein rakennettu poimimaan keskusteluista vähemmistöryhmiin viittaavia sanoja, joita on todettu käytettävän halventavaan sävyyn ja keskustelupalstan sääntöjä rikkomalla. Taustalla voi olla myös halu kiertää vastuu ja näennäisesti irrottautua muukalaisvihamielisestä ideologiasta: kun käytetään sanaa, joka ei ole vakiintunut ja jota käytetään jopa ensimmäistä kertaa ja joka ehkä myös jää *hapax*-esiintymäksi, on helppo tarpeen tullen väittää, ettei ole edes puhunut kyseisestä ryhmästä. Toisin sanoen kirjoittaja haluaa ilmaista mielipiteensä, mutta hänellä on myös varasuunnitelma. Kolmas syy voi olla halu osoittaa kielellistä nokkeluutta ja jopa kielellistä narsismia ja tehdä siten omasta viestistä mielenkiintoinen muiden silmissä.

Toisaalta käytetyt uudissanat liittyvät implisiittisesti muukalaisvastaisiin ideologioihin. Esimerkin (4) sana *musuli* liittyy – tahallisesti tai tahattomasti – paradigmaattiseen ketjuun, josta löydämme sellaisia sanoja kuin *sopuli* tai *murmeli*, toisin sanoen jyrksijöitä, joten sana kytkeytyy yhteen myös vihapuheessa yleiseen epäinhimillistämiseen (ks. esim. Oliver 2011: 86). Sekä sana *musuli* että esimerkin (5) *musu* kaiuttavat vanhahtavaa, nyttemmin pejoratiivista substantiivia *musulmaani*. Esimerkin (6) sana *tulijataustainen* taas korvaa väestöpoliittisesta diskurssista arkidiskurssiin tulleen *maahanmuuttajataustainen*-sanan. Muuttaja tulee jäädäkseen ainakin joksikin aikaa, ja muuttaminen viittaa siihen, että muutto on ainakin jollakin tavalla sallittua. Tulija-sana sitä vastoin jättää enemmän tulkinnanvaraa, ja yksi mahdollisista tulkinnoista on, että henkilö tulee kutsumatta ja väkisin.

Esimerkki (7) on ranskankielisestä YouTube-keskustelusta, ja siinäkin esiintyy sana, joka kaiuttaa muukalaisvihamielisiä ideologiaa. Kirjoittaja syyttää ongelmalähiöiden nuorisorikollisia lähiöissä vallitsevasta kauhun ilmapiiristä. *Racaille*-sana tarkoittaa alun perin roskaväkeä tai roskaväkeen kuuluvaa henkilöä (TLFi 2004, s.v. *racaille*), ja sen pejoratiivisuutta korostaa *aillé*-pääte, joka esiintyi yleisesti negatiivisesti värityneissä, ihmistä tarkoittavissa substantiiveissa. *Cité*-sanan ensimmäinen atestoitu merkitys ranskassa on 'kaupunki' tai 'kaupungin vanhin osa', ja sen alkuperä on sama kuin englannin *city*-sanalla, lähtökohta on latinan *civitas*-sanassa (TLFi 2004, s.v. *cité*). Nykyranskassa *cité* on kuitenkin erikoistunut tarkoittamaan useimmiten lähiöissä sijaitsevia vuokra-asutokomplekseja, ja sanaan liittyy lukuisia kielteisiä konnotaatioita, koska tällaisten alueiden asukkaat ovat huonompiosaisia ja usein enemmistöltään maahanmuuttajia. Alueet yhdistetään usein väkivaltaan, huumeisiin ja muuhun rikollisuuteen. Monet ranskalaiset poliitikot ovat käyttäneet sanaa *racaille* puhuessaan lähiöiden rikollisista nuorista, ja koska ilmaisua *racaille de cité* on käytetty erityisesti maahanmuuttajavaltaisten lähiöiden nuorista, on siitä tullut (pejoratiivinen) eufemismi, jota käyttämällä voidaan kiertää ryhmän etnisyydestä puhuminen.

Sanaliitto *racaille de cité* kuvastaa hyvin tapaa, jolla yksi ainoa ilmaisu voi aktivoida lukuisia merkityksiä, diskursseja ja ideologioita. Siksi sitä on myös erittäin vaikea kääntää, ja tässä olen päätenyt selittävään käännökseen. Sana on esimerkki myös siitä,

kuinka ideologia althusserilaisessa merkityksessään ottaa yksilön valtaansa: se luo piilomerkityksiä ja estää yksilöä sanomasta suoraan, mitä hän ajattelee – mutta lisäksi se suo hänelle mahdollisuuden ilmaista ajatuksensa implisiittisesti. Tässä tapauksessa kirjoittaja voi siten luottaa siihen, että muut keskustelijat tulkitsevat *racaille*-nimityksen viittaukseksi ulkomaalaistaustaisiin nuoriin.

Jaetut ennako-odotukset ja ideologiat näkyvät myös tavassa, jossa kirjoittaja konstruoi sanomansa yleiseksi totuudeksi, jota ei tarvitse perustella. Lausumien totuusarvo riippuu tällöin ennako-oletuksista, joista on vaikea väitellä ja joita on lähes mahdotonta kumota, koska ne ovat ideologisia. Samalla kirjoittaja rakentaa totuutensa ja ennako-oletuksensa jaetuksi, niin että kanssakeskustelijoiden oletetaan olevan osallisia samassa ideologiassa. Seuraavissa esimerkeissä tämä on tehty semanttis-syntaktisesti *relationaalisilla prosesseilla* (Halliday & Matthiessen 2004: 210–248), joissa joko *identifoidaan* joku tai jokin tai *luonnehditaan* eli annetaan sille tai hänelle tiettyjä ominaisuuksia. Usein prosessi rakentuu tällöin olla-verbin ympärille, kuten esimerkeissä (8–10).

- (8) Nykyiset mamut afgaanista ja irakista **ovat** lähinnä raiskaajia, terroristeja, loisia, ryöstäjiä.
 (9) eurooppa **on** turvaton. naisia **teurastetaan** kuin elukoita. ei mitään ihmisarvoa.
 (10) LA FRANCE **EST** UNE POUBELLE , LES FRANÇAIS NE **SONT** PLUS CHEZ EUX
Ranska on roskakori, ranskalaiset eivät enää ole kotonaan [omassa maassaan]

Automaattisen moderoinnin on vaikea havaita tällaisia syntaktissemanttisia ilmiöitä, vaikka ne ovat vihapuheen syvää ydintä. Lausumat osallistuvat syrjivien ideologioiden luonnollistamiseen (Simpson 1993: 5–6), ja niillä luodaan maailmankuvaa ja todellisuutta, jossa mahdollinen myöhempi eksplisiittinen sorto ja vaino voidaan panna toimeen (vrt. Fish, 1980: 198–199). Relationaalisten prosessien lisäksi maailmankuvaa luodaan tehokkaasti tekemistä ja tapahtumista luovissa *materiaalissa prosesseissa* (Halliday & Matthiessen 2004: 179–197), kuten esimerkin (9) toisessa lauseessa, jossa puhutaan teurastamisesta, ja edellä käsitellyissä esimerkeissä (4) ja (5).

Esimerkit (11–14) osoittavat, kuinka kirjoittaja tahattomasti tai tahallisesti häivyttää oman eksplisiittisen vastuunsa ja lausumaan osallistumisensa käyttämällä passiivisia (esimerkki 11), nesessiivisiä (esimerkki 12) tai nollapersoonaisia lauserakenteita (esimerkki 13 ja esimerkin 14 ensimmäinen lause) tai muutoin elliptisiä rakenteita (esimerkin 14 toinen lause, josta puuttuu subjekti, objekti ja predikaatti, sekä esimerkin 14 kolmas lause, josta puuttuu subjekti).

- (11) Tavallisten suomalaisten kokemukset, mielipiteet **on piilotettu visusti** [---]
 (12) Nämä kuppaiset valepukit **on ajettava** ulos Euroopasta.
 (13) Lähes päivittäin **saa kuulla** allahu akbar-uutisia [---].
 (14) Jos **ei eletä** niinkuin soveliasta on, niin sitten (**Ø**) niskaparseotteella takaisin omiin sikolätteihinsä mistä ovat tulleet.

Esimerkeissä (11–14) käytettyjen rakenteiden funktio on tässä kontekstissa samankaltainen kuin esimerkeissä (8–10) kuvatuilla relationaalisilla prosesseilla: lausuma konstruoidaan yleiseksi totuudeksi ja vieläpä erityisesti nollapersoonalauseissa sel-laiseksi, että kuka tahansa voi astua subjektin asemaan.

5 Lopuksi

Analysoimani asioimis- ja oikeustulkkaustilanteiden päiväkirjamerkinnot osoittavat, kuinka maahan tulleen henkilön kielellinen osallisuus on tulkin varassa silloin, kun henkilö ei osaa kansallista kieltä. Täysimittaista diskursiivista osallisuutta ei ammattitaitoinenkaan tulkki voi kuitenkaan mahdollistaa, sillä asioimistilanteissa vallitsevien institutionaalisten diskurssien lisäksi niitä hallitsee kaikkea viranomaisasiointia luonnehtiva kirjoitettuihin teksteihin nojautuva raportoinnin diskurssi. Lait, asetukset, viranomaisohjeet, lomakkeet ja niiden täyttöohjeet, valmiit kysymyspatteristot ja muut aiemmin laaditut kirjalliset tekstit ja niille tyypilliset sanat ja rakenteet määrittävät ennalta asioimistilanteen kulun, ja itse tilannetta ohjailee muistiinpanojen tekeminen ja lomakkeiden täyttäminen. Kirjallisen tekstin tuottaminen onkin yksi tilanteen tärkeimmistä päämääristä. Siten raportoinnin diskurssi määrittää asioimistilanteiden diskursiivista järjestymistä, ja diskurssissa on vaikea olla osallinen, jos ei hallitse diskurssijärjestystä teksteineen, tekstilajeineen ja tekstityypeineen. Viranomaisen edustajan ja suomalaistaustaisen tulkin voi katsoa olevan diskurssissa osallinen. Vieraskielisen asiakkaan osallisuus jää sen sijaan toteutumatta, eivätkä kaikki tulkitkaan välttämättä pääse diskurssiin osallisiksi, jos heillä ei ole tarpeeksi tietoa ja kokemusta suomalaisesta viranomaistoiminnasta ja sen taustoista ja jos heidän suomen kielen taitonsa on puutteellinen.

Raportoinnin diskurssin hallitsemassa diskurssijärjestyksessä korostuu kieltä koskevien ideologioiden merkitys. Näistä tärkeimpänä nousevat esiin yksinkertaistavat kieli-ideologiat, jotka häivyttävät kieltä, kielenkäyttöä ja monikielisyyttä luonnehtivan kompleksisuuden. Tulkatuissa asioimistilanteissa tällainen kieli-ideologia näkyy selvimmin ajatuksessa, että tulkkauksen tarjoaminen on riittävä keino ratkaista kielellisen osallisuuden ongelma, ikään kuin viranomaistoiminnan monimutkaiset käsitejärjestelmät ja rakenteet olisivat olemassa samanlaisina kaikissa kulttuureissa, niin että niitä kuvaavat sanat voi vain yksinkertaisesti kääntää toiselle kielelle. Voi olla tietoisuuden puutetta myös siitä, että viraston kielenkäyttö on radikaalisti erilaista kuin muu kielenkäyttö ja että se siten voisi aiheuttaa ongelmia henkilölle, joka ei kunnolla osaa kansallista kieltä tai joka ei osaa sitä lainkaan ja on täysin tulkkauksen ja kääntämisen varassa.

Yksinkertaistavat kieli-ideologiat ohjaavat myös käsityksiä kielistä ja ihmisten kielellisistä repertuaareista. Siten jos asiakas ilmoittaa äidinkielekseen esimerkiksi

ranskan tai englannin, oletuksena on, että se todella on hänen äidinkielenensä samassa mielessä kuin äidinkielen käsite ymmärretään Suomessa. Jos on tieto siitä, että henkilö käyttää ranskaa tai englantia toisena kielenään, yksinkertaistava kieli-ideologia ohjaa ajattelemaan, että henkilön kaksi- tai monikielisyys on ”tasapainoista”, niin että hän hallitsee kaikki kielenkäyttötilanteet, diskurssit, genret, tekstityypit ja rekisterit yhtäläisesti kaikilla osaamillaan kielillä.

Silloin, kun vieraskielinen asiakas kommunikoi tulkin kanssa kielellä, joka ei ole hänen – eikä tulkin – äidinkieli, taustalla voi olla useita syitä. Suomessa ei ole lainkaan tai ei tarpeeksi kaikkien harvinaisempien kielten tulkkeja. Henkilö voi sitä paitsi olla tottunut asioimaan kotimaansa virallisella kielellä jo lähtömaassaan. Koska tulkkaus-tilanteissa käsitellyt asiat ovat monesti arkaluontoisia ja henkilökohtaisia, hän ei myöskään välttämättä halua tulkkia, joka tulkkaa hänen paremmin osaamaansa kieltä, koska näiden kielten tulkit ovat luultavasti hänen oman etnisen ryhmänsä edustajia. Lisäksi taustalla voi olla arvottava kieli-ideologia, jonka perusteella vain Euroopasta siirtomaavallan aikana tuodut kielet nähdään arvokkaina, täydellisinä kielinä, kun taas kotoperäisiä kieliä pidetään murteina, jotka eivät ole ”oikeita” kieliä. Siirtomaavallan kielen lailla myös arvottava kieli-ideologia on useimmiten lähtöisin Euroopasta.

Yksinkertaistavat ja arvottavat kieli-ideologiat ovat yhteiskunnassa vallitsevia, ja tietoisuutta niistä on kaikilla tahoilla aika vähän, olipa kyse kohderyhmästä, tulkista tai palveluntuottajasta. Toisaalta ideologiat ohjaavat ihmisiä toimimaan tietyllä tavalla (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 58), mikä näkyy myös käsitellyissä tulkkausesimerkeissä. Onkin vaikea osoittaa, missä määrin yksilöt ovat osallisia yksinkertaistavissa ja arvottavissa kieli-ideologioissa, koska ideologia nimenomaan ohjaa ihmisten tekemistä ja siksi myös diskurssia, joka on kielellistä ja muuta semioottista tekemistä.

Verkon keskustelupalstojen vuorovaikutus on staattisempaa ja tasavertaisempaa, ja siksi diskursiivisen ja ideologisen osallisuuden analysointi on hieman helpompaa kuin institutionaalisen vuorovaikutuksen kontekstissa.

Kenen tahansa on helppo olla mukana verkon arkidiskurssissa, kunhan vain osaa keskustelun kieltä ja kykenee käyttämään netin keskusteluvälineitä. Esimerkkien perusteella monet kirjoittajat ovat tietoisia tekstiensä ideologisista piirteistä, ja he tekevät tietoisia ratkaisuja häivyttääkseen oman osallisuutensa ja toimijuutensa. Ideologinen tietoisuus on selvää etenkin sanavalinnoissa, kun taas rakenteiden osalta on vaikea sanoa, missä määrin kirjoittajat ovat tietoisia niiden funktioista, sillä ihmisten kielitietoisuus loppuu yleensä sanatasolle (Silverstein 1979: 208). Kirjoittajat eivät välttämättä ole tietoisia myöskään valintojensa diskursiivisista ja ideologisista vaikutuksista: he voivat tietämättään tehdä valintoja, jotka liittävät heidän lausumansa tiettyihin ideologioihin ja diskursseihin. Tämä voi johtua muuan muassa siitä, että he haluavat osoittaa kielellistä kekseliäisyyttä kierrättämällä kielenaineiksia, joiden mahdollisista intertekstuaalisista ja interdiskursiivisista yhteyksistä tiettyihin diskursseihin ja ideologioihin kirjoittaja ei välttämättä ole tietoinen.

Koska keskustelupalstojen vuorovaikutuksesta puuttuvat monet puhutussa ja erityisesti kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa käytössä olevat kontekstualisoinnin keinot, korostuu ennako-oletusten ja jaettujen ideologioiden rooli, ja niiden perusteella samanmieliset keskustelijat ymmärtävät haetun intention toivotulla tavalla. Samalla ideologioiden jatkuva kierrättäminen luonnollistaa niitä. Lukijat, jotka eivät jaa samoja ennako-oletuksia ja ideologioita, voivat sitä vastoin helposti ymmärtää lausuman eri tavalla kuin kirjoittaja on tarkoittanut, ja lausuman intentio ei välttämättä toteudu.

Osallistumisen tutkimukseen ideologioiden ja diskurssien tasolla liittyy monia haasteita, joita tarkastelen lopuksi. Yhtenä haasteena on ensinnäkin se, kuinka osallisuus ja osallistuminen määritellään. Tässä kirjoituksessa itse osallisuuden määritelmää ei ole problematisoitu tai tarkemmin pohdittu, vaan se on ymmärretty melko konkreettisella tavalla: osallisuutta on mahdollisuus olla mukana keskustelussa tai meneillään olevassa toiminnassa tiettyjen kielellisten, diskursiivisten ja ideologisten reunaehtojen puitteissa. Siinä missä verkkokeskusteluihin ei usein halutakaan muita kuin samanmielisiä osallistujia, ovat tulkkaustilanteet osallisuuden kannalta erityisen ongelmallisia: tulkkauksella taataan kielellinen osallisuus, mutta se ei välttämättä toteudukaan, kun viranomaisdiskurssi ja vallitsevat kieli-ideologiat estävät kielellisen osallisuuden. Tilanne kuvastaa hyvin sitä, kuinka yhteiskunnan kehittäminen perustuu suppeisiin, teoreettisesti pätemättömiin kielinäkemyksiin (Tiililä 2020: 81). Kielellisen osallisuuden tutkiminen vaatiikin laajempaa tarkastelukulmaa ja herättää kysymyksen, kuinka kieltä ja osallisuutta voisi tai pitäisi tutkia. Osallistumista problematisoidessa voi esittää joukon kysymyksiä: Ketkä ovat osallisia, onko joidenkin osallisuus erityisen tärkeää? Mistä tiedämme, että osallisuutta on? Millä menetelmillä tai niiden yhdistelmällä osallisuuteen pääsisi paremmin käsiksi? Mitä ovat osallisuuden lähikäsitteet, mitä etua on osallisuuden käsitteestä verrattuna lähikäsitteisiin?

Osallisuuden määritelmä liittyy myös siihen, kuinka määrittelemme kielen, diskurssin ja ideologian. Tämä vaikeuttaa edelleen osallisuuden arviointia, ja arviointi onkin käytännössä aina subjektiivista. Jos diskurssi määriteltäisiin sosiaalisen toiminnan sijaan esimerkiksi keskustelun aiheen perusteella – jolloin taustalla oleva kielikäsityskin voisi olla erilainen – analyysin tulokset olisivat erilaisia, ja tällä olisi luultavasti vaikutusta myös osallisuuden tarkasteluun. Osallisuuden tarkastelu diskursseissa ja ideologioissa riippuu sitä paitsi siitäkkin, mistä perspektiivistä ja millaista kieliaineistoa tarkastelemme: tekstiä, vuorovaikutusta, yksilön toimintaa vai näiden yhdistelmää.

Määritelmien lisäksi haasteena on tutkimuksen soveltava ja kriittinen ulottuvuus. Analysoimissani esimerkeissä joko tilanteen osallistujilla tai keskustelun aiheena olevilla ryhmillä on yhteiskunnassa marginaalinen asema. Tämän väestönosan joko halutaan pysyvän ulkoryhmänä tai se halutaan tehokkaammin ottaa mukaan sisäryhmään. Haasteena tähän aihepiiriin liittyvässä tutkimuksessa on myös tavoittaa tuo väestöryhmä ja edistää sen osallisuutta, ilman että ote on holhoava.

Kirjallisuus

- Althusser, L. 1984 [1976]. *Ideologiset valtiokoneistot*. Suom. L. Lehto & H. Sivenius. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Charaudeau, P. 2006. La situation de communication comme lieu de conditionnement du surgissement interdiscursif. *TRANEL* 44, 27–38. <https://doi.org/10.26034/tranel.2006.2744>
- Courtine, J.-J. 1981. Quelques problèmes théoriques et méthodologiques en analyse du discours. À propos du discours communiste adressé aux chrétiens. *Langages* 62, 9–128. https://www.persee.fr/doc/lgge_0458-726x_1981_num_15_62_1873
- Culioli, A., C. Fuchs & M. Pêcheux 1970. *Considérations théoriques à propos du traitement formel du langage*. Paris: Dunod.
- Eades, D. 2010. *Sociolinguistics and the legal process*. Bristol: Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781847692559>
- Fish, S. 1980. *Is there a text in this class? The authority of interpretive communities*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Foucault, M. 1971. *L'ordre du discours*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. 1980. Truth and power. Käänt. C. Gordon. Teoksessa C. Gordon (toim.) *Power/Knowledge: selected interviews and other writings 1972–1977*. New York: Pantheon, 109–133.
- Foucault, M. 1981. The order of discourse. Käänt. Ian McLeod. Teoksessa R. Young (toim.) *Untying the text: a post-structuralist reader*. Boston, London & Henley: Routledge & Kegan Paul, 51–78.
- Foucault, M. 1983. Structuralism and post-structuralism: an interview with Michel Foucault by Gérard Raulet. Käänt. J. Harding. *Telos* 55, 195–211. <http://journal.telospress.com/content/1983/55/195.abstract>
- Foucault, M. 2005. *Tiedon arkeologia*. Suom. T. Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino.
- Gal, S. & K. A. Woolard 1995. Constructing languages and publics: authority and representation. *Pragmatics*, 5 (2), 129–138. <https://doi.org/10.1075/prag.5.2.01gal>
- Gee, J. P. 1999. *An introduction to discourse analysis: theory and method*. London: Routledge.
- Grégoire (abbé) 1794. *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois, et d'universaliser l'usage de la langue française, par Grégoire; séance du 16 prairial, l'an deuxième de la République une et indivisible; suivi du Décret de la Convention nationale*. Paris: Imprimerie nationale. <https://archive.org/details/rapportsurlanece00greg>
- Halliday, M. A. K. & M. I. M. Matthiessen 2004. *An introduction to functional grammar*. Third edition. London: Arnold.
- Hippi, K. 2020. Asukkaat kohtaavat palvelukeskuksen arjessa. Kuinka osallistumisen rajat näkyvät vuorovaikutuksessa? Teoksessa K. Hippi, A. Mäntynen & C. Lindholm (toim.) *Vanhuus ja kielenkäyttö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 256–287.
- Irvine, J. T. 1989. When talk isn't cheap: Language and political economy. *American Ethnologist*, 16 (2), 248–267.
- Maingueneau, D. 1991. *L'analyse du discours. Introduction aux études de l'archive*. Paris: Hachette.
- Mäntynen, A., M. Halonen, S. Pietikäinen & A. Solin 2012. Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. *Virittäjä*, 116 (3), 325–348. <https://journal.fi/virittaja/article/view/6815>
- Määttä, S. 2015. Interpreting the discourse of reporting in interviews conducted by law enforcement agents. *Translation & Interpreting*, 7 (3), 21–35. <http://www.trans-int.org/index.php/transint/article/view/414>
- Määttä, S. 2020. Kielinäkemykset saavutettavuuden esteenä puhuttujen kielten oikeus- ja asioimistulkauksessa. Teoksessa M. Hirvonen & T. Kinnunen (toim.) *Saavutettava viestintä: Yhteiskunnallista yhdenvertaisuutta edistämässä*. Helsinki: Gaudeamus, 249–269.

- Määttä, S. 2022a. Discourse and ideology in French thought until Foucault and Pécheux. Teoksessa S. Määttä & M. Hall (toim.) *Mapping ideology in discourse studies*. Boston: De Gruyter Mouton, 21–43. <https://doi.org/10.1515/9781501513602-002>
- Määttä, S. 2022b. Interpreting trauma: service providers' and interpreters' perspectives. Teoksessa L. Ruiz Rosendo & M. Todorova (toim.) *Interpreter training in conflict and post-conflict scenarios*. New York: Routledge, 183–196. <https://doi.org/10.4324/9781003230359>
- Määttä, S. 2023. Performativité. Teoksessa N. Lorenzi Bailly & C. Moïse (toim.) *Discours de haine et de radicalisation. Les notions clés*. Lyon: ENS Éditions, 81–88. <https://books.openedition.org/enseditions/43885>
- Määttä, S. & M. Hall 2022. Ideology and discourse: convergent and divergent developments. Teoksessa S. Määttä & M. Hall (toim.) *Mapping ideology in discourse studies*. Boston: De Gruyter Mouton, 1–20. <https://doi.org/10.1515/9781501513602-001>
- Määttä, S. & S. Pietikäinen 2014. Ideology. Teoksessa J.-O. Östman & J. Verschueren (toim.) *Handbook of pragmatics online*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hop.18.ide1>
- Määttä, S., K. Suomalainen & U. Tuomarla 2020. Maahanmuuttovastaisen ideologian ja ryhmäidentiteetin rakentuminen Suomi24-keskustelussa. *Virittäjä*, 124 (2), 190–216. <https://doi.org/10.23982/vir.81931>
- Määttä, S., K. Suomalainen & U. Tuomarla 2021. Everyday discourse as a space of citizenship: the linguistic construction of in-groups and out-groups in online discussion boards. *Citizenship Studies*, 25 (6), 773–790. <https://doi.org/10.1080/13621025.2021.1968715>
- Maryns, K. & J. Blommaert 2002. Pretextuality and pretextual gaps: on de/refining linguistic inequality. *Pragmatics*, 12 (1), 11–30. <https://doi.org/10.1075/prag.12.1.02mar>
- Oliver, S. 2011. Dehumanization: perceiving the body as (in)human. Teoksessa P. Kaufmann, H. Kuch, C. Neuhäuser & E. Webster (toim.) *Humiliation, degradation, dehumanization: human dignity violated*. Dordrecht: Springer, 85–97.
- Pascale, C.-M. 2019. The weaponization of language: discourses of rising right-wing authoritarianism. *Current Sociology*, 67 (6), 898–917. <https://doi.org/10.1177/0011392119869963>
- Pietikäinen, S. & A. Mäntynen 2009. *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Puumala, E., R. Ylikomi & H.-L. Ristimäki 2017. Giving an account of persecution: the dynamic formation of asylum narratives. *Journal of Refugee Studies*, 31 (2), 197–215.
- Silverstein, M. 1979. Language structure and linguistic ideology. Teoksessa P. R. Clyne, W. F. Hanks & C. L. Hofbauer (toim.) *The elements: a parasession on linguistic units and levels*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 193–247.
- Simpson, P. 1993. *Language, ideology, and point of view*. London: Routledge.
- SKTL ym. 2021 = Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto SKTL ry, Kieliasiantuntijat ry, Suomen Puhevammaisten Tulkit ry & Suomen kirjoitustulkit ry 2021. Asioimistulkin ammattisäännöstö. https://www.sktl.fi/kaantaminen_ja_tulkkaus/tyokalupakki-ammattilaiselle-ja-asioimistulkinammattisaannosto21/ [luettu 11.3.2023]
- Tiililä, U. 2007. *Tekstit viraston työssä. Tutkimus etuuspäätösten kielestä ja konteksteista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tiililä, U. 2020. Kieltä ei ehkä ole, mutta kieli on kaikki – Kielikäsitteet ja yhteiskunnan kehittämisen ongelma. *niin & näin*, 106, 79–81.
- TLFi = *Trésor de la langue française informatisé*. ATILF-CNRS & Université de Lorraine 2004. <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm> [luettu 11.3.2023]